

A CSELEKVÉS SZÁNDÉKÁNAK ÉS KÖVETKEZMÉNYÉNEK SZEREPE AZ ERKÖLCSI ÉRTÉKELÉSBEN

PELLE JÓZSEF

Minden etikának és így a marxista etikának is fontos elvi kérdése a cselekvés szándékának és következményének szerepe az erkölcsi értékelésben. A kérdésnek van etikai és filozófiai oldala is. A monista dialektikus materializmus ismeretelméletének az álláspontja szerint elvileg lehetetlen a szándék szembeállítás a következménnyel: szükségképpen az az alap kiinduló elv, hogy az ember képes a valóság megismerésére, és így képes előrelátni szándékainak a következményeit, de még inkább képes minden helyzetben annak a megállapítására, hogy adott körülmények között erkölcsi szempontból mit kell tennie. Szándék és következmény között tehát nincs elvi ellentét, illetve ez az ellentét csak viszonylagos és elsősorban ismeretelméleti jellegű, ami az erkölcsi értékelés szempontjából másodlagos.

A szándékot és a következményt filozófiai értelemben mint egy folyamat két szakaszát, két elhatárolható mozzanatát, állomását lehet felfogni. Csak a dualizmus alapján lehetséges szándék és következmény merev elválasztása, elvi ellentétének az állítása, mert a dualista idealizmus elválasztja a megismerést a gyakorlattól, azt is állítja, hogy a jelenségek indetermináltak és így elvileg megismerhetetlenek. Ebből következik, hogy a helyes erkölcsi szándék kialakítása lehetetlen, a szándék eredete és mibenléte irracionális. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy olyan idealisták mint pl. Kant is feltételezik a helyes szándék kialakításának a lehetőségét, de ez csak aláhúzza dualista filozófiájuk ellentmondásosságát. Ismeretelméleti szempontból a szándék és következmény viszonyának a kérdése a legszorosabban összefügg a jelenségek determinista, vagy indeterminista felfogásának a kérdésével és ezen keresztül a cél és eszköz viszonyának elvi kérdésével is.

Sz. L. Rubinstein a kérdések fejtegetésénél abból indul ki, hogy az ember köteles tudatosan cselekedni és tudatosan felfogni cselekvése következményeit. Ezt a kérdést nagyon helyesen összekapcsolja az erkölcsi felelősség lehetőségének a kérdésével. Az erkölcsi értékelés első elvi kérdése: felelős lehet-e az ember, és miért lehet felelős? Első megközelítésként azt válaszolja a kérdésre, hogy ez mindenkor a cselekvés konkrét feltételeitől függ. *„Felmerül a kérdés: voltaképpen miért felelős az ember, csupán cselekvésének céljáért és belső szándékáért (motívumaiért), vagy a cselekvés eredményéért is? A kérdés kétféle megoldása meghatározza az etikában elfoglalt két álláspont különbségét; az egyik a cselekedeteket objektív követelményeik alapján ítéli meg, a másik a szubjektív*

szándékokból indul ki”.¹ Utal arra, hogy az ún. „szándéketikák” azokat a lehetséges eseteket használják föl elvi alapként és önigazolásra, amelyekben a következmény eltér a szándékolt céltól. Az idealizmus azzal tud operálni „szándéketikájában”, hogy két kérdést összekever, mégpedig az erkölcsi értékelés szempontját és az ismeretelméleti szempontot. Ismeretelméleti idealizmusukat kiterjesztik az erkölcsi jelenségek megítélésére is. Pauler Ákos pl. azt írja: „Nyilvánvaló tehát, hogy a cselekvés erkölcsi értéke, ha nem is független a céltól, amelyet a cselekvő maga elé tűz, de független annak elérésétől. Más szóval: a cselekedet erkölcsi értékét nem az határozza meg, hogy tényleg mit értünk el, hanem hogy mit akartunk elérni”. Felvetődik a kérdés, miért kell ilyen mereven szembeállítani az erkölcsi jelenségek ezen két egymással szorosan összefüggő és csak együtt megérthető és értékelhető oldalát. Világos, hogy a megfogalmazás a szándék, a motívumok, a cél és az elért eredmény, következmény szükségszerű elvi ellentétét föltételezi. Ez teljesen fölösleges és szükségtelen dolog az erkölcsi értékelés szempontjából, de szükséges és elkerülhetetlen az idealista ismeretelméletnek az erkölcs területére való kiterjesztéséhez. Kant pl. azt írja „nem azok a cselekedetek, amiket lát az ember, hanem ezek belső elvei, amiket nem látunk” alkotják az erkölcsi élet tárgyát.² Kérdés, hogy miért nem lehet az is az ítélet tárgya, amit látunk, mennyiben zavarja ez az erkölcsi értékelést? Szerintünk ez nem zavarja, hanem elősegíti annak teljesebbé tételét. A megismerést az érzékelés, az észrebevés, a tapasztalás nem zavarhatja, hanem csak elősegítheti. Hogy az idealizmus mennyire összezavarja a dolgokat azt jól szemlélteti Bartók György következő okfejtése: „Nem a cselekvés eredménye az, amittől értéke függ, hanem a cselekvés forrása, az érzület mélysége adja meg az erkölcsnek a becsét”.³ Majd ezután azt írja: „Aki asszonyra tekint kíváncsiságból, már paráználkodott az ő szívében.”⁴ Ez igazi szándéketikai következtetés, a gondolat elsődlegessége a cselekedettel szemben. Ebben az esetben sem tesznek különbséget ismeretelméleti és erkölcsi értékelési szempont között, de mindkét esetben idealisztikus értelemben. Igaz, hogy az erkölcsi értékelés minőségi ítékezés és nem mennyiségi, a cselekvésnek, a tevékenységnek nem a technikai oldalaira irányul, hanem a cselekvés céljára, szándékára, módjára, stílusára és jellegére. Ez az erkölcsi értékelés. Az sem kétséges, hogy a szakmai készségek is lehetnek erkölcsi értékelés tárgyai, ha pl. valaki egyéni önzésből eltitkolja szakmai ismereteit mások elől, vagy önzetlenül átadja másoknak is, de itt már nem az önmagában vett készségek váltak erkölcsi értékelés tárgyává, hanem a készségeken keresztül emberi viszonyok, magatartások és természetesen szándékok is. Ha abból indulunk ki, hogy az erkölcsi értékelés ismeret az ember erkölcsi tulajdonságairól, akkor a szándék és következmény szerepének a kérdése ismeretelméleti kérdés is. Ismereteket az objektív valóságból nyerhetünk, a szándék az erkölcsi értékeléshez viszonyítva szintén a valóság ténye, de olyan ténye, amely önmagában csak a szándékozó számára lehet értékelés tárgya, és

¹ Rubinstein, Sz. L.: *Lét és tudat*. Bp., 1962. 304. l.

² Kant. Idézi Halassy Nagy József: *Az etika alapvonalai*. Bp., 1925. 26. l.

³ Bartók György: *Bevezetés a keresztény erkölcsfilozófia történetébe*. Bp., 1913. 85—86. l.

⁴ Uo.: 102. l.

bár az önértékelés (a lelkiismeret) az erkölcsi értékelés egyik fontos formája, nem a teljes erkölcsi értékelés, mert ezt a többi ember végzi el. A társadalom erkölcsi értékeléséhez pedig az kell, hogy a szándék megnyilvánuljon, valamilyen megközelíthető formát öntsön, mert különben a szándékozón kívüli valóság számára hozzáférhetetlen, megismerhetetlen marad. A még meg nem valósított szándék pedig nem erkölcsi jelenség, hanem csak szándékolt lelki aktus. Ezért a szándék következménye a cselekvés, a tevékenység, vagy a magatartás értelme elsődleges, ismeretelméletileg alap az erkölcsi értékeléshez. Hangsúlyozzuk azonban, hogy az ismeretelméleti felismerés nem jelent erkölcsi értékelést is, az ismeretelmélet „csak” a valóságos szándék kiderítését segíti elő, aminek alapján következhet az erkölcsi értékelés, ez viszont már nem arra vonatkozik, hogy az értékelt milyen szakszerűen tudta kivitelezni szándékait, hanem arra, hogy *miért* valósította meg szándékát, mi célból, milyen mozgatók, indítékok hatására — éppen ez az erkölcsi értékelés. A szándékok, a motívumok legalább annyira jellemzőek az egyének erkölcsi arculatára, mint az esetleges következmény; a szándék azért nem játszhat alárendelt, másodlagos szerepet az erkölcsi értékelésben. Ez azonban azt is mutatja, hogy a szándék és következmény elvi szembeállítás helytelen. Egyetértünk Sz. L. Rubinszejn véleményével, amely szerint „*A különböző cselekedeteket végrehajtó ember szubjektív szándéka a cselekvő által előre látott és kíváncsúnak tartott eredményéből indul ki és ebből is kell kiindulnia.*”⁵ A szándék, vagy a cél fontos szerepét hangsúlyozza az is, hogy „*az ember tevékenységének alkotó jellege éppen azokban a célokban fejeződik ki, amelyeket realizál.*”⁶ Vagyis a szándék és következmény között alapvető elvi kapcsolat létezik, ami az erkölcsi értékelés kiinduló pontja és alapja, de nem maga az erkölcsi értékelés. Ebben az értelemben a jelenségek szükség-szerű összefüggésének dialektikus materialista felfogása alapján a szándék és a következmény között törvényszerű összefüggés a megfelelés, vagyis az, hogy a helyes szándékok a kívánt eredményekhez vezetnek, szembeállításuk ezért teljesen önkényes és tudománytalan. Ha a szándék nem kívánt eredményekhez, következményekhez vezet, akkor rendszerint a szándékozó nem mérlegelte helyesen, vagy nem mérlegelhette helyesen az összes szükséges körülményeket, és ez okozta a nem kívánt következményt. Ez azonban éppen azt bizonyítja, hogy a helyes erkölcsi szándék nem önkényes, nem teljesen misztikus, hanem előre meghatározható. Ilyen esetben azt a kérdést kell felvetni, hogy mi a szerepe a cselekvőnek ebben az eltérésben, módjában volt-e a következményt előre látni, vagy nem, tőle függött-e a következmény vagy külső tényezőktől, mert csak akkor felel a cselekedetért, ha szuverén szándékát valósította meg; ha más tényezők határozták meg a következményt, akkor eleve nem lehet erkölcsi értékelés tárgya az egyén.

Nem egészen pontos Sz. L. Rubinszejn, amikor a következőket írja: „*Ilyenformán eltűnik a szubjektív szándékok és a külső objektív eredmények szembeállításának állítólagos elvi jellege.*”⁷ Valójában nem a szembeállításnak, hanem

⁵ Rubinszejn, Sz. L.: Uo. 305. l.

⁶ Трубников, Н. Н.: Отношение цели, средства и результата деятельности человека. Вопросы философии. Москва, 1964. 6. п. 60. стр.

a szembeállásnak nem lehet elvi alapja, mert a szembeállításnak igenis elvi jellege van akár akarjuk, akár nem. Ha valaki olyasmit állít szembe, ami nem áll szembe, akkor az elvi hibát vét. Viszont igaz az a gondolat, hogy itt a megfelelés az alapvető és elvi megközelítési mód. Ugyancsak pontatlan az is, amely szerint: „*így tehát lényegét tekintve, nincs ellentét az ember felelősségének a kérdésében vallott, látszólag antagonisztikus felfogások között*”.⁸ A valóságban a tisztán „szándéketika” szükségképpen mint idealista etika lép föl, sok esetben ez párosul a szabadakarat elvével is, de ellenkező esetben érthetetlen is lenne, hogy miért állítja szembe a szándékot a cselekvés következményével. Természetesen ennek megvannak a társadalmi okai is, aminek az elemzésére itt nem térhetünk ki, de nyilván olyan társadalmi rendszert feltételez, amelyben az ember szándékaival szemben a következmények nem a kívánt módon valósulnak meg, hanem azok fordított viszonyban vannak a szándékkal.

Felfogásunk szerint a szándék és következmény viszonyának kérdése mély filozófiai tartalommal rendelkezik, ezért ezekkel a kérdésekkel, mint igen fontos elvi kérdésekkel kell foglalkozni. Annál is inkább szükséges ez, mert az erkölcsi ítéletről, annak helyességéről, vagy helytelenségéről van szó, ami viszont az ember jellemére, egész egyéniségére vonatkozó értékítéletben jut kifejezésre és egyáltalán nem közömbös, hogy helyes vagy helytelen ítéletet alkotunk valakiről.

A kérdés elvi jelentősége filozófiai szempontból az objektív és szubjektív dialektikájának egyik fontos oldala. A filozófiai idealizmus abszolutizálja a valóság megismerésének viszonylagos jellegét és ily módon szembeállítja a szubjektumot az objektummal. A kérdés egyik aspektusára Sz. L. Rubinstein a következőképpen mutat rá: „*Amikor szemügyre vesszük azt a kérdést, hogy milyen felelősséget visel az ember magatartásáért, okvetlenül figyelembe kell vennünk, hogy az ember minden cselekedete bekapcsolódik az események tőle független menetébe, s így olyan követelményekhez vezet, amelyek közvetlenül nem esnek egybe az illető cselekedet céljával (továbbá a kitűzött cél sem mindig esik egybe a motívummal, azzal), aminek a kedvéért az ember végrehajtja az adott cselekedetet*.”⁹ Rubinstein jól konkretizálja a marxista ismeretelméletnek az ismeretek viszonylagosságáról szóló tanítását az etika síkjára. Az idealizmus viszont éppen a megismerésnek ezt a viszonylagosságát abszolutizálja és erre alapozza szubjektivizmusát, majd „szándéketikáját”. Logikailag ez azonban éppen cáfolja az idealizmust, mert ebből nem az következik, hogy a szándék és következmény elvileg ellentétesek, hanem azt a követelményt támasztja a megismerő és ennek alapján cselekvő emberrel szemben, hogy a valóság minél teljesebb megismerésére törekedjen, támaszkodjon szilárd ismeretekre, mert csakis így kerülhető el a szándék és következmény eltérése, a nem kívánt következmény megakadályozása. Az eltérés irányába hat az is, hogy pl. a morális elvek mindenkor általánosak, de megvalósításuk minden egyes esetben egyedi és konkrét, következésképpen a megvalósító aktivitására van szükség ahhoz,

⁷ Rubinstein, Sz. L.: Uo. 305. l.

⁸ Uo. 305. l.

⁹ Uo. 304. l.

hogy ezeket az általános elveket helyesen, a konkrét viszonyoknak megfelelően realizálja. A szubjektum elvileg ezt képes is megtenni és ezért köteles is rá.

Ha hibás a szándéketika, ugyancsak hibás a szándék elhanyagolását valló etika is, amire szintén találunk példát az etikai irodalomban. Hans Boeck az erkölcsi értékelés elveit vizsgálva a következőkből indul ki: „*A cselekvés értékelésénél a döntő faktornak és az értékelés kiinduló pontjának is mindenkor magának a cselekvés eredményének kell lenni.*”¹⁰ Amint már írtuk, itt sem történik különbségtétel erkölcsi értékelés és ismeretelméleti szempont között, csak itt az idealizmussal ellentétben minden megkülönböztetés nélkül a cselekvés eredménye kapja az elsődleges, a döntő faktor szerepét. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy elvileg szembeállítja a szándékot és a következményt, ha ellenkező előjellel is mint az idealizmus. A kérdés hasonló felfogására találni példát a magyar etikai irodalom is. Ágoston György, az ismert marxista etikus a következőket írja: „*Etikánk az erkölcsösség szempontjából mégis a tettet, a cselekedetet tartja döntőnek, felfogásunk szerint az erkölcsösségnek tettekben kell megnyilatkoznia. Etikánk tehát nem szándéketika, hanem cselekvés etika*”¹¹ Helyes annak kihangsúlyozása, hogy a marxizmus nem elégszik meg csupán a szándékkal, az ún. jó szándékkal, de azt is meg kell mondani, hogy ebben az esetben nem azt a kérdést tisztázzuk, hogy mi a szándék és következmény szerepe az erkölcsi értékelésben, hanem azt a kérdést, hogy szemlélődő etika-e a marxista etika egészében vagy sem. Tehát itt az etika egészének a jellegéről van szó, és nem arról a konkrétabb kérdésről, hogy mi a szerepe a szándéknak és következménynek az erkölcsi értékelésben. Az a kérdés, hogy valamely szándék mikor válhat erkölcsi jelenséggé, nem azonos azzal a kérdéssel, hogy mi a szerepe az erkölcsi értékelésben. A cselekvésetika elve egy általánosabb elv. Ebben az értelemben a történelmi materializmus egyik fontos elvét alkalmazzuk az erkölcs egész jellegének a meghatározására, míg a másik esetben az egyes erkölcsi jelenségek egyedi értékeléséről van szó.

A kérdést csak zavarosabbá teszi, ha még ehhez azt is hozzá vesszük, amit Hans Boeck is, hogy ti. az embert nem aszerint ítéljük meg, hogy ő mit gondol magáról, hanem hogy mit csinál a valóságban. Ez egy teljesen másik probléma: az önértékelés kérdése és ennek szerepe. Ezzel külön kellene foglalkozni, mert hiszen az önértékelés szintén fontos, egyrészt, mert ez is jellemző egy-egy ember erkölcsi arculatára, és mert ez is megszabja, hogy egy adott erkölcsi cselekedet milyen lesz a valóságban. Hans Boeck még egy sor pontatlan megfogalmazást ad a kérdésről. Ilyen pontatlan megfogalmazása a következő is: „*Az ember erkölcsi arculatára, és mert ez is megszabja, hogy egy adott erkölcsi cselekménnyel nem zárja ki azt, hogy számolni kell a cselekvés motívumaival is, ha az emberi személyiség erkölcsi értékeléséről van szó.*”¹² Itt is teljesen másodlagosnak minősül a szándék szerepe, mégpedig az erkölcsi értékelésben. A marxisták a magatartás következményeit egyáltalán nem valami utilitárius vagy pragmatista szempontból veszik figyelembe, hanem mindenekelőtt azért,

¹⁰ Бек, X.: О марксистской этике и социалистической морали. Москва, 1962. 54. стр.

¹¹ Ágoston György: A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai. Bp., 1961. 59. l.

¹² Бек, X.: т. ж. 54. стр.

mert csak így kaphatnak reális képet magáról a cselekvés motívumáról is. A teljes erkölcsi értékeléshez az is hozzátartozik, hogy a lehető legtöbb körülményt figyelembe kell venni, mert csak így nyerhetünk viszonylag teljes képet a vizsgált jelenségről, és ez így van az erkölcsi jelenségek esetében is. Maga Hans Boeck is látja, hogy a magatartás következménye, vagy ahogy ő írja: „*társadalmi hasznossága önmagában nem elégséges arra, hogy az ember erkölcséről ítéljünk*”.¹³ Jó példa erre éppen a karrierizmusból végrehajtott cselekvés, ahol a következmény sokszor el is takarja az igazi szándékot.

A kérdés kapcsán szükségképpen fölvetődik egy másik kérdés is, mégpedig az, hogy mikor beszélhetünk pl. kommunista erkölcsről, talán csak akkor, ha valamely magatartás a dolgozók szocialista tudatossága alapján ölt formát, vagy akkor is, ha ez a magatartás más motívumokból indul ki, de objektíve mégis a szocializmus ügyét szolgálja. A kérdés egy külön tanulmány tárgya lehetne, mi csak néhány lehetséges mozzanatára kívánunk rámutatni. A kérdés az erkölcsi élet gyakorlatában állandóan fölvetődik és ezért foglalkozni is kell vele. A. F. Siskin, az ismert marxista etikus a következőképpen veti föl: „*Az elmondottakból azonban nem szabad azt a következtetést levonni, hogy napjainkban csak olyan ember — mondjuk munkás — cselekedhet magas erkölcsi követelmények szellemében, aki ismeri a társadalmi fejlődés törvényeit, vagyis képzett marxista. Szó sincs róla. Ha valaki nem ismeri a társadalmi fejlődés törvényeit, azért részt vehet a mozgalomban, odaadón szolgálhatja a munkáosztály érdekeit, magatartásában szem előtt tarthatja ezeket, tehát az új erkölcs elveit és normáit is. Ebben nincs semmi szokatlan, hiszen az új erkölcs elvei és normái minden becsületes dolgozó létérdekeit fejezik ki.*”¹⁴ Az idézet rámutat arra, hogy az erkölcsi tudat nevelésében milyen nagy jelentősége van a politikai-ideológiának. A morális jelenségek megvilágításának a politikai oldal tisztázása azonban csak egyik része.

Hasonlóan fontos az a megállapítás is, amely szerint a kommunista mozgalmon kívül, más társadalmilag haladó mozgalmaknak is van erkölcsileg pozitív tartalma. Erről A. F. Siskin a következőket írja: „*A marxizmus továbbá korántsem állítja, hogy a kommunista mozgalmon kívül, egyetlen más mozgalomnak sem lehet erkölcsi értéke. Ez ostoba betűrágás lenne. Minden szabadságmozgalomnak hatalmas erkölcsi jelentősége van*”.¹⁵ Ilyen mozgalmak a béke-mozgalom, a nemzeti elnyomás ellen folyó harc, amelyekben a részvétel maga is hatalmas erkölcsi feladatot jelent. Az itt felsorolt kérdésekben az erkölcsi szabadság problémája rejlik. Az erkölcsi szabadság fogalmát ugyanis a következőképpen határozhatjuk meg: az erkölcsi elvek, normák és szokások, vagyis az erkölcsi szükségszerűség többé, vagy kevésbé tudatos betartása. Tehát az erkölcsi szabadság fogalmába nem tartozik bele a társadalmi fejlődéstörvények tudatos ismerete és alkalmazása, jóllehet a teljes erkölcsi szabadságnak ez is feltétele, de a tudatosságnak igen különböző fokozatai lehetnek. Lenin már az ösztönösséget is mint a tudatosság csíraformáját jelölte meg, abban az ér-

¹³ Бек, X.: т. ж. 54. стр.

¹⁴ Siskin, A. F.: A marxista etika alapjai. Bp., 1964. 205. l.

¹⁵ Uo. 205. l.

telemben, hogy ha egy munkás ösztönösen a munkásmozgalomhoz alkalmazkodik, akkor tulajdonképpen már elindult a tudatos fejlődés útján. Ugyanígy vagyunk azzal is, aki csak ösztönösen cselekszi az erkölcsi jót, már az is elindult abban az irányban, hogy előbb vagy utóbb, de tudatosabban cselekedje ezt. Ahhoz persze, hogy az ösztönösség alapján is létrejöhessenek helyes erkölcsi cselekedetek, olyan objektív feltételek is kellenek, amelyek ezt elősegítik. Morális szándék keletkezhet, és keletkezik is, a gyakorlati tapasztalat empirikus megismerése és felismerése alapján, a morális érzések alapján is. Labriola egyik helyen az erkölcsről is azt mondja: „Arra az erkölcsre gondolok, amely prózai módon empirikusan és mindennapi formában létezik az egyszerű emberek hajlamaiban, szokásaiban, tanácsaiban, ítéleteiben és értékeléseiben.”¹⁶ Az, hogy milyen erkölcsi szándékok születnek az egyik vagy másik embernél, tükrözi vagy megmutatja az illető ember erkölcsi tudatosságának fokát, erkölcsi érzése fejlettségének mértékét. Másrészt az, hogy adott esetben milyen fokú tudatosság szükséges, magától a végrehajtandó feladattól is függ. Ismeretes John Reed könyvéből az egyszerű orosz katona, aki „csak” azt tudta, hogy „két osztály van. A proletárok és a burzsoázia.”¹⁷ Ezen egyszerű igazság ismerete mégis lehetővé tette azt, hogy történelmileg jelentős eseményeknek legyen hasznos és aktív tagja, hogy a Nagy Októberi Forradalom katonája legyen. De a példa azt is jól szemlélteti, hogy az erkölcsi tudat fejlettségének a fokát, mértékét nem elméleti tételekből kiindulva kell megállapítani, hanem a végrehajtandó cselekedetek, tettek szükségleteihez kell szabni. Az egyszerű katona nem tudós, nem könyvekből sajátította el egyszerű tudományát, hanem az életből, az élettapasztalataiból szűrte le azt a következtetést, hogy neki harcolni kell a forradalomért. Ebből természetesen helytelen lenne azt a következtetést levonni, hogy itt a képzetlenséget dicsőítjük. Erről nincs szó, csak arról, hogy a tudás ismérve nem az, hogy valaki hány könyvet olvasott el, és milyen kifinomult formában, választékosan tud beszélni, hanem az, hogy mennyire értette meg az élet követelményeit.

Nézzünk meg egy másik példát is, amely jól szemlélteti, hogy magában a „jó” szándék csak megfelelő körülmények között, haladó mozgalmak közepette vezethet erkölcsileg helyes és teljes értékű, pozitív cselekedetekhez. A példa azt is mutatja, hogy a teljesen szabad erkölcsi cselekvések fontos feltétele a társadalmi összefüggések bizonyos szintű ismerete. Petershagen az ismert haladó német író a *Lelkiismeret lázadása* c. könyvében arról ír, hogy Landsbergben a háborús bűnösök börtönében találkozott egy német orvosnővel, akit Flokkennek hívtak. „Hitler idejében őt mint orvost azzal a feladattal bízták meg, hogy a foglyok egészségi állapotát vizsgálja felül abból a szempontból, hogy közülük ki munkaképes, ki munkaképtelen, ki csak részben munkaképes. Együttérzésből és a jellem jóságából ő sok foglyot nyilvánított munkaképtelenné, nem tudva azt, hogy ezzel maga írta alá az illető foglyok halálos ítéletét. A munkaképtelenekeket azonnal a gázkamrába irányították „kiengedték

¹⁶ Labriola, A.: A materialista történetfelfogás. = Marxista Etika. Olvasókönyv. Bp., 1964. 144. l.

¹⁷ Reed, J.: Tíz nap, amely megrengette a világot. Bp., 1957. 173. l.

a kéményen”, ahogyan ezt a náci szörnyű nyelvén nevezték. A halálra ítélt orvosnő megesküdött, hogy nem tudott orvosi tevékenységének erről a szörnyűségről következményéről és ennek alapján az igazságot és nem a kegyelmet kérte.”¹⁸ Amint ebből a példából is látható a jó szándékok, még ha bizonyos értelemben tesznek is értük valamit, önmagukban nem mindig elégségesek ahhoz, hogy pozitív erkölcsi cselekedetekhez vezessenek. A valóban szabad erkölcsi cselekedet fontos feltétele bizonyos fokú tudatosság is. Egy orvosnak pl. már nem elégséges csak „humánusnak” lennie, hanem adott esetben feltétlenül tudnia kell azt is, hogy mi valóban a humánus és mi az antihumánus. Ehhez ismernie kell a társadalmi összefüggéseket is.

A két egészen eltérő, de bizonyos szempontból hasonló példa is azt mutatja, hogy a szándék és következmény egysége elvének a hangsúlyozása mellett milyen óriási jelentősége van a helyes erkölcsi szándéknak a cselekvések végrehajtásában és értékelésében is. A marxista etika egyáltalán nem, vagy csak a felületes szemlélő számára tűnik úgy, mintha az erkölcsi értékelésben is elsődlegesnek tartaná a cselekvés következményét. A helyes erkölcsi cselekedet elsődleges feltétele a jól felfogott és megértett erkölcsi szándék, ami a valóság ismeretére épül. Az erkölcsi szándék és következmény egységének az elve azt követeli meg, hogy az egyén cselekvése előtt kialakítsa a megfelelő szándékot, mert csak így érhető el az előre kitűzött cél a cselekvés révén. Amikor a marxizmus klasszikusai arról beszélnek, hogy az egyént nem aszerint kell megítélni, hogy mit gondol, vagy mond saját magáról, hanem aszerint, hogy mi a valóságban, akkor ezzel egyáltalán nem azt hangsúlyozzák, hogy a szándék másodlagos, mert hisz az önértékelés nem azonos a szándékkal. Lenin a szubjektív szociológusokkal vitatkozva a következőket írta: „A történelmet — fejtegeti Mihajlovskij úr — „az élő egyén csinálja gondolataival és érzéseivel.” „Tökéletesen igaz. De mi határozza meg ezeket a »gondolatokat és érzéseket« . Vajon lehet-e komolyan képviselni azt a véleményt, hogy ezek véletlenül jelentkeznek, nem pedig szükségszerűen következnek az adott társadalmi környezetből, amely anyagul, objektumul szolgál az egyén szellemi élete számára, és amely »gondolataiban és érzéseiben« olymódon tükröződik, hogy az egyik vagy a másik társadalmi osztály érdekeit képviseli? Továbbá: milyen ismérvek alapján ítéljük meg a valóságos egyének valóságos »gondolatait és érzéseit« ? Világos, hogy csak egy ilyen ismérv lehet: ezeknek az egyéneknek a tettei — mivel pedig csupán a társadalmi »gondolatokról és érzésekről« van szó, hozzá kell még tenni: az egyének társadalmi tettei, azaz a társadalmi tények.”¹⁹ Az idézetben dióhéjban megtalálható a marxista erkölcsi értékelés lényegének egész tartalma, ahol a szándék mint társadalmilag és történelmileg megalapozott és meghatározott lép föl az erkölcsi értékelésben, mint megvalósított szándéknak az értékelése, mert azt senki nem tagadhatja, hogy a szándék nélküli cselekedet nem is lehet erkölcsi értékelés tárgya. A cselekvés eredménye sok esetben megfelelő mutatókkal értékelhető, de ezek a legtöbb esetben meny-

¹⁸ Петершаген, П.: Мятая совесть. Москва, 1960. 240. стр.

¹⁹ Lenin, V. I.: A narodnyikság gazdasági tartalma. = Marxista etika. Olvasókönyv. Bp., 1964. 258—259. l.

nyiségi mutatók és nem erkölcsi, nem minőségi mutatók. Az ilyen értékelések azonban szintén elősegíthetik az erkölcsi értékelés teljesebbé tételét, mert közelebb hozzák hozzánk, megkönnyítik a teljes értékelést.

Arra a kérdésre tehát, hogy minek az alapján értékeli a marxista etika a cselekvést erkölcsi szempontból, csak azt válaszolhatjuk: az egész tevékenységet elejétől a végéig, egész társadalmi jelentősége alapján. Végeredményben azt kell mondani, hogy az erkölcsi értékelés nem azonos az ismeretelméleti értékeléssel, aminél mindenképpen elsődleges a gyakorlat, és ennek megfelelően a következmény, ami azonban még nem erkölcsi értékelés, mert az erkölcsi értékelésnek nem az az első kérdése, hogy mi az elsődleges, és mi a másodlagos, hanem az, hogy adott tevékenységnek egészében milyen erkölcsi értéke van társadalmi és egyéni szempontból egyaránt. Ismétcsak Leninre hivatkozhatunk, aki az egyes forradalmárok tevékenységének az értékelése kapcsán a következőket mondotta: *„Mindenki egyetért abban, hogy ha valaki egy egyedülálló forradalmárt az általa hozott látszólag haszontalan, gyakran hiábavaló ábrándok szempontjából értékeli, figyelmen kívül hagyva magatartásának tartalmát és munkásságának a korábbi és későbbi forradalmárok tevékenységével való kapcsolatát, ha valaki így értékeli munkásságának jelentőségét — az csak ostobaság és feneketlen tudatlanság, vagy a reakció érdekeinek, a zsarnokságnak, a kizsákmányolásnak gonosz képmutató védelme lehet. E tekintetben nem lehet nézeteltérés.”*²⁰

Felvetjük azt a kérdést, hogy mi a viszonya az ilyen kérdésfeltevésnek a történelmi materializmushoz. Ez egyáltalán nem keresztezi a történelmi materializmusnak a társadalmi lét elsődlegességéről szóló tanítását, hanem éppen erre épít, ugyanis abból indul ki: az erkölcsi szándéknak történelmileg megalapozott, objektív tartalma van, tehát nem valami merőben szubjektív és misztikus valami. Az erkölcsi ítélet azonban tovább megy mint a történelmi materializmus szintjén történő kérdésfölvetés, ha ugyanis nem ezt tenné, akkor etikára mint viszonylag önálló tudományra nem is lenne szükség.

Azok a hibák, amelyekről fentebb beszéltünk, abból erednek, hogy az egyes etikások egyáltalán nem vizsgálják magának a szándéknak és a cselekvésnek az elvi összefüggéseit. A filozófiai megközelítést, vagy ismeretelméleti szempontot azonosítják az erkölcsi értékeléssel, pedig itt két különböző dologról van szó, még akkor is, ha a kettő összefüggésben van egymással. Ha a szándékot elhanyagolják, menthetetlenül a pragmatizmus hibájába esnek, ami nagyon távol esik a marxista etikától és a kommunista erkölctől is. A szándék és következmény viszonyának kérdésében nem hanyagolható el a dialektikus megközelítési mód, mert csak ez óv meg a leegyszerűsítés veszélyétől. Végeredményben azt kell mondani, hogy nem helyes úgy fölvetni a kérdést, hogy a marxista etika szándék etika-e vagy következmény etika, a marxista etika egyik sem ezek közül, hanem tudományos etika, amelyik a kérdésekre a tudomány módszereivel keresi a megfelelő válaszokat.

²⁰ Lenin, V. I.: Beszéd a szabadság és egyenlőség jelszavával való népbutításról. = Marxista etika. Olvasókönyv. Bp., 1964. 258. l.

РОЛЬ НАМЕРЕНИЯ И ПОСЛЕДСТВИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В МОРАЛЬНОЙ ОЦЕНКЕ

(Резюме)

В статье говорится об отношении намерения и последствия. Автор говорит о том, что на философском плане намерение вторичное и последствие первичное. На плане этики это отношение изменяется, и по его мнению ошибочно говорить о том, что намерение вторичное и последствие первичное. Здесь отношение между ними как об этом уже и С. Л. Рубинштейн говорил соответствие, что означает то, что желательное последствие заранее предполагает соответствующее намерение.

Из касающихся вопросов нужно говорить об отношении сознательного и инстинктивного в морале. Автор и здесь торопится дать ответы на важные вопросы научной этики. В конце концов автор заявляет, что не точно говорить о том, что марксистская этика, этика последствий, это узкое и не точное определение. Лучше говорить о том, что марксистская этика научная этика.